

MAREK MARGIELEWICZ

Obrona Narodowa w województwie śląskim w latach 1937—1939

Utworzenie i organizacja Obrony Narodowej w Polsce

Polskie koła wojskowe doskonale zdawały sobie sprawę z potencjału militarnego Niemiec i zarazem ze słabości własnych sił zbrojnych. Armia Polska jeszcze na początku lat 30. XX wieku postrzegana była jako armia nowoczesna i jedna z liczniejszych w Europie. Sytuacja zmieniła się jednak w następnych latach. Niski budżet wojskowy nie pozwalał Polsce na utrzymanie, rozbudowę i systematyczną modernizację armii. Konsekwencją tego stanu rzeczy było nieadekwatne rozbudowywanie sił zbrojnych Polski w stosunku do wschodniego i zachodniego sąsiada. Do roku 1933 Republika Weimarska, ograniczona traktatem wersalskim, posiadała zaledwie 99 190 żołnierzy, jednak po dojściu Hitlera do władzy liczebność niemieckich sił zbrojnych systematycznie wzrastała, osiągając w październiku 1934 roku 240 tys. żołnierzy. W maju 1935 roku rozwiązano Reichswehrę, powołując Wehrmacht. Na początku 1936 roku niemieckie siły zbrojne dysponowały 450 tys. żołnierzy¹. W tym samym czasie polska armia liczyła 292 tys. żołnierzy, siły

¹ R. Majzner: *Polski wywiad wojskowy wobec polityki III Rzeszy 1933—1939*. Toruń 2007, s. 83—89; M. Zgórnjak: *Możliwości wojenne Niemiec i Polski w 1939 roku*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1989, nr 3, s. 93—96; W. Kozaczuk: *Wehrmacht 1933—1939. Rozbudowa sił zbrojnych Trzeciej Rzeszy jako narzędzie presji i ekspansji terytorialnej i wojennej*. Warszawa 1978, s. 13, 137, 142, 152; M. Leczyk: *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921—1939*. Białystok 1997, s. 308, 314; K. Macksey: *Guderian*. Warszawa 1992, s. 36, 62; W. Stachiewicz: *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935—1939 oraz kampania 1939 roku w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*. Warszawa 1998, s. 150—153.

zbrojne Związku Radzieckiego miały, według raportów Oddziału II Sztabu Głównego, około 1 mln osób pod bronią. Armia francuska utrzymywała wówczas 651 tys., włoska 350 tys., a brytyjska 230 tys. żołnierzy. Siły zbrojne Czechosłowacji, Rumunii i Jugosławii były porównywalne i liczyły około 185 tys. oficerów i szeregowych².

Już w 1936 roku dynamiczny rozwój niemieckich sił zbrojnych zwrócił uwagę polskich kół wojskowych. Generalicja doskonale zdawała sobie sprawę z niekorzystnego obrotu sytuacji na polskiej granicy zachodniej. Decyzję o utworzeniu jednostek Obrony Narodowej podjęto 5 grudnia 1936 roku, motywując ją następująco: „Celem zwiększenia stanu liczebnego armii pokojowej oraz celowego wykorzystania środków pieniężnych przeznaczonych na zwalczanie bezrobocia w kraju, przewiduję utworzenie specjalnych oddziałów Obrony Narodowej, które będą się rekrutowały z nadkontyngentu poborowych skupionych w poszczególnych ośrodkach regionalnych”³.

W tym celu 10 grudnia 1936 roku płk dyplomowany Julian Skokowski w opracowanym przez siebie referacie zwrócił uwagę na niekorzystny stosunek potencjału wojskowego Polski do możliwości III Rzeszy. Analizując prawdopodobne kierunki natarcia niemieckiego na Polskę, wskazywał na bardzo trudne położenie Pomorza. Ze względu na małą liczebność polskich jednostek oraz niekorzystną sytuację strategiczną regionu postulował wzmocnienie tego terenu o około 90 tys. rezerwistów. Z nich proponował utworzenie dodatkowych 3 dywizji rezerwowych oraz mniejszej jednostki wojskowej. Wykluczając ze względów finansowych powstanie jednostki motorowej, płk Skokowski postanowił sformować kombinowaną brygadę kawalerii. Kadre oficerską zaś zamierzał powołać z kół Związku Rezerwistów⁴. Nowo utworzone jednostki miały mieć strukturę terytorialną, natomiast ich dzia-

² Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Akta Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych [dalej: GISZ], sygn. I 302.4.287, Miesięczne zestawienia rzeczywistych stanów sił zbrojnych 1936 rok; W. Stachiewicz: *Wierności dochować...*, s. 90—91, 154—156; M.P. Deszczyński: *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938—1939*. Warszawa 2003, s. 99—103; L. Ratajczak: *Historia wojskowości*. Warszawa 1980, s. 236; M. Leczyk: *Polska i sąsiedzi...*, s. 115, 262—263, 310; M. Zgórniak: *Europa w przededniu wojny*. Kraków 1993, s. 61, 158, 166, 181—182, 185—186, 191, 208—210, 229, 261, 265, 267—268, 337, 364.

³ CAW, Akta Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych, T. 606, Pismo o utworzeniu jednostek Obrony Narodowej. L.dz. 2294/Tjn. z 5 XII 1936 roku; K. Pindel: *Obrona terytorialna II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1995, s. 108—111; Idem: *Obrona Narodowa 1937—1939*. Warszawa 1979, s. 13—17, E. Kozłowski: *Wojsko Polskie 1936—1939. Próby modernizacji i rozbudowy*. Warszawa 1974, s. 65—69; S. Truszkowski: *Z dziejów organizacji formacji Obrony Narodowej w Siłach Zbrojnych II Rzeczypospolitej*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1969, nr 3—4, s. 384—387.

⁴ CAW, Akta Departamentu Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych [dalej: Akta Departamentu Piechoty MSW], sygn. I.300.28.22, Komenda Główna Federacji Polskich Związków Obrony Ojczyzny i Związku Rezerwistów. L.dz. 120/Pfn/36.

łałość zakonspirowana byłaby w istniejących jednostkach paramilitarnych. W powiatach powstać miały dowództwa batalionów, natomiast w gminach — dowództwa kompanii. Propozycje płk. Skokowskiego zawarte w jego referacie miały wiele zalet, mianowicie: posiadanie znacznych sił o wysokim stopniu gotowości alarmowej na danym terenie, możliwość przeprowadzenia mobilizacji w czasie zaskoczenia, możliwość zwalczania wszelkiego rodzaju sabotażu czy dywersji, szybka obrona obiektów oraz ochrona mobilizowanych jednostek liniowych⁵.

Według pierwotnych założeń Ministerstwa Spraw Wojskowych tworzenie tych oddziałów miało początkowo charakter eksperymentalny. Departament Piechoty w Ministerstwie Spraw Wojskowych, kierowany przez płk. dyplomowanego Bronisława Prugara Ketlinga, wydał polecenie przewidujące utworzenie 14 batalionów Obrony Narodowej⁶. Formowanie pierwszych oddziałów rozpoczęto już w styczniu 1937 roku, powstały one przy jednostkach wojskowych. Utworzono lokalne formacje cywilno-wojskowe, do których przyjmowano jedynie ochotników, uzupełnianych nadwyżkami rezerwistów. Taka struktura oddziałów sprzyjała zarówno wzmocnieniu polskiej armii, jak i w znaczący sposób obniżała bezrobocie. Istotnym elementem w tworzeniu oddziałów było zapewnienie wyszkolonej kadry instruktorskiej. Stanowić ją mieli zawodowi oficerowie i podoficerowie Wojska Polskiego oddelegowani w tym celu z poszczególnych Dowództw Okręgów Korpusów⁷.

W marcu 1937 roku Ministerstwo Spraw Wojskowych przekazało poszczególnym departamentom oraz dowódcom Okręgów Korpusów stosowne wytyczne mające na celu organizowanie dalszych pododdziałów Obrony Narodowej. Analizując dyslokacje tych pododdziałów, zauważyć można, że powstawały one w newralgicznych dla obrony kraju rejonach, czyli na Górnym Śląsku, Pomorzu i na Wybrzeżu⁸.

Naczelne władze wojskowe organizowały formacje z pełnowartościowych żołnierzy odznaczających się patriotyzmem. Według założeń naczel-

⁵ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Referat pułkownika Juliana Skokowskiego z 10 grudnia 1936 roku.

⁶ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Wytyczne organizacji jednostek Obrony Narodowej wydane na zasadzie rozkazu Ministerstwa Spraw Wojskowych, Departament Dowodzenia Ogólnego. L.dz. 1496/Org.Tjn. Sprawozdanie z zaciągu ochotniczego do oddziałów Obrony Narodowej; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, Wytyczne organizowania jednostek Obrony Narodowej. L.dz. 1341/Tjn. ON z 12 czerwca 1937 roku.

⁷ E. Kozłowski: *Wojsko Polskie...*, s. 126; K. Pindel: *Obrona terytorialna...*, s. 109—112; Idem: *Obrona Narodowa...*, s. 14—18.

⁸ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Plan dyslokacji jednostek Obrony Narodowej organizowanych w pierwszej fazie; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, Wytyczne organizacji jednostek Obrony Narodowej. L.dz. 1341/Tjn. ON z 12 czerwca 1937 roku; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 485—486, Elaborat pułkownika Juliana Skokowskiego.

nych władz wojskowych formacje Obrony Narodowej powinny składać się z jednostek o dużej sprawności alarmowej i wysokiej gotowości bojowej. Podstawową strukturą organizacyjną oddziałów Obrony Narodowej były brygady i półbrygady. W skład brygady, obok dowództwa, wchodziło nie mniej niż 4 bataliony piechoty, pluton artylerii oraz oddział zwiadowczy. Zasadniczą różnicą między półbrygadą a brygadą był pomniejszony skład osobowy tej drugiej. Półbrygadę tworzyły tylko 2 — 3 bataliony piechoty, nie posiadała ona również oddziału zwiadowczego. Kluczowym problemem, jaki wiązał się z nowymi formacjami, było oddelegowanie kadry instruktorskiej do szkolenia nowo powołanych jednostek Obrony Narodowej. Po przeanalizowaniu problemu kadrowego szefostwo Departamentu Piechoty doszło do wniosku, że jedynie w okresie zimowym można oddelegować na szkolenia 36 oficerów i 72 podoficerów, natomiast w ciągu roku możliwe jest oddelegowanie 4 oficerów i 10 podoficerów zawodowych. Wynikało z tego, że szkolenia oddziałów Obrony Narodowej na masową skalę mogły się odbywać wyłącznie w okresie zimowym⁹.

Na początku 1937 roku rozpoczęto szkolenie nowo powstałych formacji, które odbywało się w myśl zarządzenia z 12 grudnia 1936 roku. Postanowiono zorganizować do 25 lipca 1937 roku dowództwa pododdziałów z kadry przysposobienia wojskowego, a także z członków jednostek paramilitarnych, zamierzano również przeprowadzić selekcję kandydatów do pełnienia służby w oddziałach — przez przyjęcie najbardziej wartościowych członków organizacji paramilitarnych działających w regionie — oraz rozwiązać problem z magazynowaniem sprzętu bojowego. We wrześniu 1937 roku planowano przystąpić do szkolenia stałego i specjalistycznego. Do tego czasu, według władz wojskowych, pododdziały Obrony Narodowej winny mieć już ustalony skład osobowy, ochotnicy powinni poddać się badaniom komisji poborowych, miało być zorganizowane zaopatrzenie jednostek i dokonana ewidencja¹⁰.

W kwietniu 1937 roku wydano zarządzenie, w którym wytyczono następujące cele szkolenia: osiągnięcie wysokiego poziomu wychowania żołnierskiego i obywatelskiego, przygotowanie do prowadzenia działań bojowych i pełnienia służby wartowniczej, osiągnięcie wysokiej sprawności alarmowej i stałej gotowości bojowej oraz przygotowanie stanu osobowego oddzia-

⁹ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Meldunek DOK nr V dotyczący pomieszczenia oddziałów Obrony Narodowej nr 7—3/Tjn. Org.Bud. ZN z 6 lutego 1937 roku.

¹⁰ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Wskazówki prowadzenia selekcji kandydatów do Obrony Narodowej; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, k. 43—45, Opieka sanitarna w jednostkach Obrony Narodowej. L.dz. 3862/Tjn.37; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22. Sprawozdanie z zaciągu ochotniczego do oddziałów Obrony Narodowej z roku 1937.

łów do wykonywania zadań specjalnych. Postawione cele realizowane były w oparciu o systematyczne kontrole dowódców oraz oficerów do tego upoważnionych. Ponadto na zbiórkach prowadzono szkolenie doraźne, mające na celu pogłębienie wiedzy wojskowej rekrutów. Realizowano szkolenia bojowe, na których poruszano tematykę rozpoznania, ubezpieczenia, działań dywersyjnych, natarcia i obrony. Zajęcia obejmowały strzelanie z broni maszynowej, szkolenie saperskie, przeciwpancerne i przeciwlotnicze. Wiedzę zdobywano również podczas zajęć z przysposobienia wojskowego. Uczestniczący w szkoleniach z tego przedmiotu podzieleni byli na dwie grupy. Pierwszą stanowili ochotnicy mający za sobą pierwszy kurs przysposobienia wojskowego, natomiast drugą tworzyli podoficerowie i szeregowi rezerwy oraz ochotnicy z jednostek paramilitarnych posiadający ukończony drugi kurs przysposobienia wojskowego. Celem zajęć prowadzonych w pierwszej grupie było przyswojenie wiedzy obowiązującej w programie nauczania dla drugiego stopnia przysposobienia wojskowego. Podczas gdy członkowie pierwszej grupy zapoznawali się z programem drugiego stopnia, ich bardziej zaawansowani koledzy doskonalili już nabyte umiejętności. Dużą uwagę poświęcono wyszkoleniu odpowiedniej liczby podoficerów, którzy byli zobowiązani, by przyswoić wiedzę merytoryczną z zakresu dowodzenia drużyną, gruntownie poznać budowę broni, wypracować zdolność logicznego myślenia wraz z umiejętnością właściwego wyzyskania terenu podczas działań bojowych oraz opanować podstawowe zasady taktyki wojennej. Kandydatami na podoficerów oddziałów Obrony Narodowej byli poborowi posiadający odpowiednie wykształcenie. Odbywali oni dwuetapowe szkolenie. Na pierwszym etapie (trwającym 10 tygodni) przeprowadzano selekcję, na kolejnym (trwającym 11 tygodni) kandydaci na podoficerów przechodzili odpowiednie szkolenie zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Spraw Wojskowych. Po jego zakończeniu przydzielano ich do poszczególnych oddziałów i urlopowano na czas nieograniczony¹¹.

Oficerowie rezerwy w miesiącach zimowych uczestniczyli w szkoleniach doskonalących, ponadto raz w miesiącu brali udział w organizowanych przez Związek Oficerów Rezerwy ćwiczeniach, które prowadzone były przez instruktorów przysposobienia wojskowego¹².

W praktyce pierwsze oddziały Obrony Narodowej powstały dopiero późną jesienią 1937 roku. Oficjalna prezentacja pododdziałów nastąpiła w styczniu

¹¹ Ibidem, k. 22—39, Wytyczne do szkolenia oddziałów Obrony Narodowej z dnia 15 kwietnia 1938 roku; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.94, Wpływ służby pracy odbytej przez cenzusów przed wcieleniem do służby wojskowej. L.dz. 98/Tj.39.

¹² CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.267, Umundurowanie oficerów rezerwy przydzielonych do Obrony Narodowej. L.dz. 1530/Tjn. 38; Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat.], Urząd Wojewódzki Śląski [dalej: UWŚl.], sygn. 812, Sprawozdanie Prezesa Okręgu Związku Oficerów Rezerwy za rok 1937/1938.

1938 roku. Początkowo organizacje paramilitarne z dużą rezerwą odnosiły się do tworzenia nowych jednostek, jednak z czasem ich kierownictwo zmieniło zdanie na temat tych formacji, co sprzyjało dalszemu ich rozwojowi. Nieufność wobec tworzenia nowych jednostek wykazywały również organizacje polityczne, szczególnie Stronnictwo Narodowe, oraz część duchowieństwa¹³. Brak poparcia tych grup dla tworzenia jednostek wynikał z aktualnej sytuacji politycznej i społecznej państwa. Opozycyjna polska prasa górnośląska akcją propagowania Obrony Narodowej przemilczała lub podawała tylko suche przedruki, natomiast prasa prorządowa na swych łamach publikowała krótkie wzmianki na ten temat¹⁴. Szczególnie widoczne było to na Górnym Śląsku, gdzie w myśl zaleceń szefa Departamentu Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych nie nagłaśniano w prasie ochotniczego zaciągu do jednostek Obrony Narodowej¹⁵.

Stosunek społeczeństwa polskiego do formacji Obrony Narodowej był uzależniony od rejonu, w którym formowano jednostki. Na tych obszarach, gdzie odbyły się uroczyste zbiórki, społeczeństwo przekonało się, że są to oddziały wojskowe, i traktowało je życzliwie. Wrogie stanowisko w omawianej kwestii zajęły mniejszości narodowe, szczególnie niemiecka zamieszkująca Pomorze i Górny Śląsk, gdzie stanowiła realne niebezpieczeństwo dla obronności państwa¹⁶. Niemiecka mniejszość narodowa na Górnym Śląsku była bowiem doskonale zorganizowana, wykorzystywała swą pozycję zarówno gospodarczą, jak i społeczną. Jej powiązania ideologiczne z hitlerowskimi Niemcami oraz pozorna lojalność w stosunku do

¹³ APKat., UWŚl., sygn. 591, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc styczeń, luty, marzec 1938 roku; ibidem, sygn. 539, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 z życia polskich związków i stowarzyszeń społecznych. Kwiecień—wrzesień 1937 rok; Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 z życia polskich związków i stowarzyszeń społecznych. Październik 1937—marzec 1938; Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 z życia polskich związków i stowarzyszeń społecznych. Kwiecień—wrzesień 1938; APKat., UWŚl., Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 580, Sprawozdanie nr 4 z ruchu politycznego, kwiecień 1939.

¹⁴ „Powstaniec” z 9 stycznia 1938 (nr 2); „Gazeta Robotnicza” z 29 stycznia 1938 (nr 25); „Polska Zachodnia” z 23 stycznia 1938 (nr 23); „Polska Zachodnia” z 24 stycznia 1938 (nr 24); „Polonia” z 10 października 1937 (nr 4665); z 29 stycznia 1938 (nr 4772); „Kuźnica” z 1—15 marca 1937 (nr 5).

¹⁵ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 472—482, Sprawozdanie z akcji zaciągu ochotniczego do oddziałów Obrony Narodowej; ibidem, k. 217, Zaciąg ochotniczy do formacji Obrony Narodowej.

¹⁶ APKat., UWŚl., Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 590, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc czerwiec 1937; Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc lipiec 1937; ibidem, sygn. 591, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc kwiecień 1938; ibidem, sygn. 592, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za miesiąc kwiecień, maj oraz czerwiec 1939; APKat., Komenda Policji Województwa Śląskiego, sygn. 346, Działalność ugrupowań narodowo-socjalistycznych w Chorzowie w latach 1937—1938; K. Pindel: *Obrona Narodowa...*, s. 23—27.

zamieszkiwanego przez nią państwa wpływały destrukcyjnie na działania władz wojskowych związane z obronnością kraju¹⁷.

Latem 1938 roku zaplanowano wielkie krajowe szkolenie oddziałów Obrony Narodowej. Jednostki górnośląskiej brygady ćwiczyły w okolicach Hermanowic (2 bataliony) i Maczek (2 bataliony). Cała śląskocieszyńska półbrygada ćwiczyła w rejonie Starego Sącza. Brygada warszawska szkoliła się w Kozienicach (3 bataliony), lwowska brygada (3 bataliony) i karpacka półbrygada (2 bataliony) w miejscowości Pasieczno. Jednostki pomorskie (6 batalionów) na poligonie Grupa (Grudziądz), morskie oddziały (4 bataliony) w Rozewiu, a jednostki podkarpackiej półbrygady (5 batalionów) w rejonie Stawarza¹⁸.

Warto zaznaczyć, że śląskie oddziały Obrony Narodowej — obok brygady pomorskiej i morskiej — należały do najlepiej wyposażonych i wyszkolonych jednostek tego typu. Pododdziały te pod względem wyszkolenia w niczym nie ustępowały jednostkom liniowym Wojska Polskiego¹⁹.

W połowie 1938 roku uregulowano kwestię podległości oddziałów Obrony Narodowej. Podporządkowano je generałom, którzy byli przewidziani na dowódców armii w wypadku wybuchu konfliktu zbrojnego. I tak, śląskie formacje podlegały gen. bryg. Antoniemu Szylingowi, który miał objąć komendę nad Armią „Kraków”, jednostki morskie i pomorskie — gen. bryg. Władysławowi Bortnowskiemu²⁰, warszawska brygada — gen. dyw. Mieczysławowi Norwid-Neugebauerowi. Z kolei gen. dyw. Stanisławowi Burhard-Bukackiemu podporządkowano wołyńską półbrygadę, dziś-nieńską formację objął gen. dyw. Stefan Dąb-Biernacki, natomiast lwowską brygadę i karpacką półbrygadę podporządkowano gen. dyw. Kazimierzowi Fabrycemu. Do końca 1938 roku sformowano w Polsce 5 brygad oraz 5 półbrygad Obrony Narodowej, w sumie 38 batalionów²¹. W tym okresie Obrona Narodowa osiągnęła stan osobowy przewidziany na pierwszą fazę jej organizacji. Wypracowano ciekawą formę wezwań na zbiórki czy szkolenia, mianowicie wysyłało gońca dowódcy kompanii do jednego żołnierza,

¹⁷ APKat., Starostwo powiatowe katowickie, sygn. 4, Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych, maj 1939; APKat., Komenda Policji Województwa Śląskiego, sygn. 202, Ruch hitlerowski w województwie śląskim; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 474—476, Sprawozdanie z akcji zaciągu ochotniczego do oddziałów Obrony Narodowej.

¹⁸ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.267, k. 109—114, Ćwiczenia okresowe oddziałów Obrony Narodowej w obozach szkoleniowych.

¹⁹ K. Pindel: *Obrona terytorialna...*, s. 196—198.

²⁰ 19 marca 1939 roku Władysław Bortnowski otrzymał awans na stopień generała dywizji.

²¹ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.267, Utworzenie nowych jednostek Obrony Narodowej w 1938 roku. L.dz.951/Tjn.; K. Pindel: *Polska południowa w systemie obronnym Drużgiej Rzeczypospolitej*. Siedlce 2001, s. 123.

który był zobligowany powiadomić innych żołnierzy mieszkających w jego sąsiedztwie²².

Rok 1939 przyniósł dalszy rozwój formacji Obrony Narodowej. Wzrost napięcia politycznego między Polską a Niemcami spowodował przyspieszenie prac nad rozbudową jednostek. Tworzenie nowych oddziałów — pod względem strategicznym ważnych dla obronności kraju — rozpoczęto we wszystkich regionach Polski, zachowując przy tym terytorialny charakter pododdziałów²³. W kwietniu 1939 roku przeprowadzono zasadnicze zmiany w strukturze organizacyjnej jednostek Obrony Narodowej. Wprowadzono nową ich organizację. Utworzono dwa rodzaje dowództwa brygad i półbrygad. Pierwszy typ dowództwa składał się z 2 oficerów zawodowych, 2 podoficerów zawodowych, kierowcy samochodu oraz kilku rusznikarzy. Drugi typ tworzył dodatkowo oficer łącznikowy, drużyna łączności oraz patrol telefoniczny²⁴.

Bataliony Obrony Narodowej podzielone zostały na 5 typów. Typ I należał do najsłabszych spośród wszystkich pododdziałów formacji. Jego stan osobowy oscylował w granicach 420 żołnierzy, a uzbrojenie składało się z 9 ręcznych karabinów maszynowych (rkm), 2 ciężkich karabinów maszynowych (ckm), 1 moździerz wz. 1931 oraz 270 karabinów (kb) i 103 karabinków (kbk). W 1939 roku w strukturach Wojska Polskiego znajdowało się 20 batalionów tego typu. Batalion typu II potocznie nazywany był batalionem typu pomorskiego, ponieważ wszystkie jednostki zostały sformowane na Pomorzu. Pododdział ten liczył 560 osób i wyposażony był w 164 kbk, 333 kb, 9 rkm-ów, 3 ckm-y, 1 moździerz wz. 31. Dodatkowo posiadał 6 granatników wz. 1936. Ogółem sformowano 6 takich jednostek. Bataliony typu III — śląskie, zostały utworzone w województwie śląskim, ich stan osobowy sięgał 610 żołnierzy. Jednostka była uzbrojona w 333 kb, 213 kbk-ów, 9 rkm-ów, 3 ckm-y, 1 moździerz wz. 31, 6 granatników wz. 36. W roku 1939 sformowano 9 batalionów śląskich. Warto zwrócić uwagę, że jednostki typu III były najlepiej wyposażone spośród wszystkich pododdziałów Obrony Narodowej, w niczym nie ustępując batalionom piechoty wojska stałego. Do batalionów typu IV wchodziła większość jednostek nowo powstającej formacji. Ich stan etatowy wynosił 700 żołnierzy, natomiast uzbrojenie składało się z 306 kb-ów, 324 kbk-ów, 9 rkm-ów, 6 ckm-ów, 1 moździerz wz. 31. Pododdziałom tym w praktyce nie przydzielono 3 armatek przeciwpancernych wz. 36, pomimo ujęcia ich w planach etatowych, a broń maszynową dostarczono im dopiero w sierpniu 1939

²² K. Pindel: *Obrona terytorialna...*, s. 129—131.

²³ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, k. 11—12, Utworzenie nowych jednostek Obrony Narodowej zarządzeniem z dnia 14 lutego 1939 roku.

²⁴ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Rozkazy szefa Departamentu Piechoty o reorganizacji jednostek Obrony Narodowej. L.dz. 1600/Tjn. ON z dnia 2 kwietnia 1939 roku i L.dz. 1601/Tjn. ON z dnia 2 kwietnia 1939 roku.

roku. Ostatecznie do lata 1939 roku sformowano 45 batalionów, które zasiły armię polską. Bataliony typu S strukturą były zbliżone do batalionów fortecznych, w sierpniu 1939 roku sformowano w Polsce jedynie 3 takie pododdziały. Uzbrojone były w 264 kbk, 186 kb-ów, 18 ckm-ów, 2 moździerze wz. 31, ich stan etatowy wynosił 530 żołnierzy. Również te bataliony nie otrzymały na wyposażenie armat przeciwpancernych²⁵.

W kwietniu 1939 roku przystąpiono do drugiej fazy formowania oddziałów Obrony Narodowej. Charakteryzowała się ona dużym dynamizmem. W jednostkach pomorskich doszło do wielu zmian organizacyjnych. Rozkazem z 2 kwietnia 1939 roku dowództwo Pomorskiej Brygady Obrony Narodowej przemianowało na Chełmińską Brygadę Obrony Narodowej z miejscem postoju w Toruniu²⁶. Składała się ona z 5 nowo sformowanych batalionów typu IV oraz 2 istniejących batalionów typu II, sformowanych w pierwszej fazie. Pozostałe 4 bataliony typu II (z dawnej pomorskiej brygady) utworzyły wraz z 2 nowo powstałymi batalionami typu IV i typu S zupełnie nową jednostkę Obrony Narodowej pod starą nazwą — Pomorska Brygada Obrony Narodowej, z miejscem stacjonowania w Świeciu. Morska brygada została powiększona o jeden batalion typu IV. Na Pomorzu w roku 1939 utworzono jedno nowe dowództwo brygady oraz sformowano 8 batalionów: 7 typu IV i 1 typu S. Warszawską brygadę rozbudowano o kolejne 3 bataliony typu IV, o 2 bataliony typu I zasilono formacje lwowskie i karpackie. W województwie śląskim powstały 3 nowe bataliony typu IV sformowane w jedną półbrygadę. Na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu nr V „Kraków” powstała nowa Podhalańska Brygada Obrony Narodowej w składzie 6 batalionów typu IV. Podkarpacka Półbrygada Obrony Narodowej została przeformowana w pełną brygadę i powiększona o kolejne 3 bataliony, z czego 2 były formowane w oparciu o etaty typu IV, a 1 typu I. Dowództwo Okręgu Korpusu nr IV „Łódź” w 1939 roku wystawiło Sieradzką Brygadę Obrony Narodowej w składzie 4 batalionów typu IV. W roku 1939 najbardziej intensywnym rejonem rozbudowy formacji Obrony Narodowej był teren Dowództwa Okręgu Korpusu nr VII „Poznań”. Wiązało się to z tym, że w Wielkopolsce przystąpiono do formowania oddziałów dopiero w drugiej fazie, czyli od wiosny 1939 roku. Na terenie DOK VII utworzono łącznie 13 batalionów typu IV. Oddziały te sformowane były w dwóch brygadach: poznańskiej i kaliskiej. Miały w swym składzie odpowiednio: 8 i 5 batalionów. W 1939 roku polskim władzom wojskowym udało się sformować 5 nowych dowództw brygady, 1 dowództwo półbrygady oraz

²⁵ K. Pindel: *Obrona Narodowa...*, s. 42—45, 130—132; Idem: *Obrona terytorialna...*, s. 131—136.

²⁶ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, Rozkaz o utworzeniu nowych brygad Obrony Narodowej oraz zorganizowaniu nowych oddziałów w już istniejących jednostkach. L.dz.1601/Tjn. z 2 kwietnia 1939 roku.

44 bataliony Obrony Narodowej. Z tej liczby 38 batalionów utworzono w oparciu o typ IV, 5 o typ I, a 1 o typu S²⁷.

Dynamiczny rozwój formacji doprowadził do utworzenia 31 maja 1939 roku nowej komórki organizacyjnej w Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego — Biura do Spraw Jednostek Obrony Narodowej²⁸. Na stanowisko kierownika Biura został powołany dotychczasowy dyrektor Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego gen. bryg. Kazimierz Sawicki²⁹.

Struktura organizacyjna oddziałów Obrony Narodowej w Polsce w sierpniu 1939 roku przedstawiała się następująco: warszawska brygada (6 batalionów typu IV), wołyńska półbrygada (3 bataliony typu I), dziśieńska półbrygada (2 bataliony typu I), sieradzka brygada (4 bataliony typu IV), górnośląska brygada (7 batalionów: 6 typu III, 1 typu S), śląskocieszyńska półbrygada (3 bataliony typu III), dąbrowska półbrygada (3 bataliony typu IV), podhalańska brygada (6 batalionów typu IV), lwowska brygada (5 batalionów typu I), karpacka półbrygada (4 bataliony typu I), poznańska brygada (8 batalionów typu IV), kaliska brygada (5 batalionów typu IV), pomorska brygada (6 batalionów: 4 typu II, 1 typu S, 1 typu IV), chełmińska brygada (7 batalionów: 2 typu II, 5 typu IV), podkarpacka brygada (8 batalionów: 6 typu I, 2 typu IV), morska brygada (5 batalionów typu IV)³⁰.

Latem 1939 roku — zgodnie z założeniami planu mobilizacyjnego „W” — z oddziałów Obrony Narodowej sformowano: rezerwową 55. Dywizję Piechoty (bataliony śląskie i zagłębiowskie), rezerwy 202. Pułk Piechoty (bataliony Śląska Cieszyńskiego)³¹ oraz rezerwy 208. Pułk Piechoty (bataliony chełmińskie). Bataliony karpackie, podkarpackie i podhalańskie utworzyły 1., 2. i 3. Brygadę Górską, bataliony morskie zostały włączone w struktury Lądowej Obrony Wybrzeża. Z batalionów pomorskich zamierzano utworzyć Brygadę Strzelców Pomorskich, jednak do sformowania tego oddziału nigdy nie doszło. 5 batalionów wielkopolskich zasililo Wielkopolską Brygadę Kawalerii. Pozostałe zostały przydzielone w liczbie 1 — 3 do

²⁷ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Struktura organizacyjna i powiązania funkcjonalne jednostek Obrony Narodowej w sierpniu 1939 roku.

²⁸ Biuro ds. Obrony Narodowej zostało wyodrębnione ze struktur Departamentu Piechoty. Ponownie zostało włączone w struktury Departamentu Piechoty 10 lipca 1939 roku.

²⁹ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.289, Rozkaz personalny o mianowaniu generała do spraw jednostek Obrony Narodowej 31 V 1939. Generał Kazimierz Sawicki pełnił obowiązki dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego od lutego 1938 roku do września 1939 roku.

³⁰ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, k. 23—29, Utworzenie nowych Brygad Obrony Narodowej.

³¹ W. Stachiewicz: *Pisma*. T. 2: *Rok 1939*. Paryż 1979, s. 23—24; K. Pindel: *Przygotowania oddziałów Obrony Narodowej do obrony Śląska w 1939 roku*. W: *Z lat wojny i okupacji 1939—1945*. T. 4. Warszawa 1972, s. 17—18.

poszczególnych dywizji piechoty. Szwadrony kawalerii, tzw. krakusi, zostały włączone do regularnych dywizji piechoty jako kawaleria dywizyjna³².

Do końca sierpnia 1939 roku utworzono 11 brygad oraz 5 półbrygad Obrony Narodowej. Siły te sformowane były w 82 batalionach, liczyły około 1600 oficerów i około 50 tys. podoficerów i szeregowych. Najliczniejsze jednostki sformowane zostały przy Dowództwie Okręgu Korpusu nr V „Kraków” i liczyły 19 batalionów. Z tego na jednostki stacjonujące w województwie śląskim przypadało 13 batalionów.

Oddziały Obrony Narodowej w województwie śląskim

Przedstawiając górnośląskie oddziały Obrony Narodowej, na wstępie musimy podkreślić, że w skład tych formacji wchodziły pododdziały, które stacjonowały nie tylko na terenie Górnego Śląska, lecz również poza jego obszarem (także poza granicami województwa śląskiego). Pod względem organizacyjnym i strategicznym zostały one podporządkowane dowództwu 23. Górnośląskiej Dywizji Piechoty stacjonującej na terenie województwa śląskiego, dlatego też nazywane były jednostkami śląskimi³³. Dywizja ta odpowiedzialna była nie tylko za obronę górnośląskiego rejonu przemysłowego, lecz odpowiadała również za bezpieczeństwo Zagłębia Dąbrowskiego i Zagłębia Chrzanowskiego³⁴.

Na Górnym Śląsku 1 lutego 1937 roku utworzono Rejon Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (RWF i PW) przy 23. Dywizji Piechoty stacjonującej w Katowicach³⁵. Nowy rejon posiadał dość dużą swobodę

³² K. Pindel: *Obrona Narodowa...*, s. 129.

³³ Gros sił 23. DP stacjonowało w granicach administracyjnych województwa śląskiego, 23. pułk artylerii lekkiej stacjonował w Będzinie (województwo kieleckie) bez II dywizjonu, który rozmieszczono w Żorach. Kadre batalionu zapasowego 11. pp wraz z II batalionem tego pułku rozlokowano w Szczakowej (województwo krakowskie). Natomiast II batalion 73. pułku oraz kadry batalionów zapasowych 73. i 75. pułku skoszarowano w Oświęcimiu (województwo krakowskie).

³⁴ CAW, Akta 23 DP, sygn. I 313.23.13, Podział terytorialny i skład osobowy Przysposobienia Wojskowego w Rejonie 23 DP. Unieważnienie składu osobowego z dnia 9 kwietnia 1937 roku i powołanie nowej obsady personalnej Rejonu PW 23 DP z dnia 4 października 1937 roku.

³⁵ P. Rozwadowski: *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927—1939*. Warszawa 2000, s. 85, 91; CAW, Akta 23 DP, sygn. I 313.23, T. 13, Ministerstwo Spraw Wojskowych. Departament Dowodzenia Ogólnego. Utworzenie Rejonu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 23 Dywizji Piechoty. L. 6557/Org. Tjn. z 22 stycznia 1937 roku; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.220, Zarządzenie w sprawie utworzenia Rejonu Przysposobienia Wojskowego przy 23 DP.

działania. Państwowemu Urzędowi Okręgowemu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW) podlegał jedynie administracyjnie i gospodarczo, natomiast w sprawach przysposobienia wojskowego dowódca 23. Dywizji Piechoty płk dyplomowany Jan Jagmin Sadowski podlegał bezpośrednio dowódcy Okręgu Korpusu nr V — gen. bryg. Aleksandrowi Narbut Łuczyńskiemu. W skład RWFIPW-u 23. Dywizji Piechoty wchodziły następujące powiaty i miasta: z województwa śląskiego: Chorzów, Katowice-Miasto, Katowice-Powiat, Pszczyna, Rybnik, Świętochłowice i Tarnowskie Góry; z województwa krakowskiego: Chrzanów i Oświęcim; z województwa kieleckiego: Będzin, Olkusz, Sosnowiec-miasto, Zawiercie. Stanowisko kierownika RWFIPW-u 23. Dywizji Piechoty powierzono 22 lipca 1937 roku płk. Antoniemu Własakowi, który jednocześnie pełnił obowiązki dowódcy Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej³⁶. Zgodnie z założeniami płk. Skokowskiego, dowódcy batalionów Obrony Narodowej obejmujący dany powiat byli jednocześnie powiatowymi komendantami PUWFiPW-u. Dynamiczny rozwój jednostek doprowadził do utworzenia Powiatowych Komitetów Obrony Narodowej. Ich zadaniem było propagowanie idei tworzenia oddziałów terytorialnych oraz zbieranie środków finansowych na częściowe pokrycie kosztów związanych z ich działalnością³⁷. W pierwszej kolejności ustalono, że oddziały tworzone będą z najbardziej wartościowych ludzi, którzy swą aktywną działalnością w jednostkach paramilitarnych zwrócili na siebie uwagę wojskowych. Ich rekrutacja przedłużyła się do późnej jesieni 1937 roku³⁸.

W województwie śląskim pierwszą wielką jednostką Obrony Narodowej była Górnośląska Brygada, którą utworzono w lipcu 1937 roku. Dowództwo nad nią powierzono płk. Antoniemu Własakowi. Początkowo brygada składać się miała z 5 batalionów: zawierciańskiego oraz tarnogórskiego, formowanych w oparciu o 11. Pułk Piechoty, katowickiego oraz sosnowieckiego powstałego przy 73. Pułku Piechoty i rybnickiego batalionu Obrony Narodowej działającego w oparciu o kadre z 75. Pułku Piechoty. W lipcu 1937 roku do Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej włączono nowo powstały chorzowski batalion formowany z kadry 75. Pułku Piechoty³⁹.

Równolegle powstawało dowództwo Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej, której komendę objął ppłk dyplomowany Jan Gabryś⁴⁰.

³⁶ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.311, Organizacja Rejonu PW 23 DP. L. 141/I.36.

³⁷ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 212—221, Zasady zaopatrywania intendenckiego jednostek Obrony Narodowej. L.sz. 2488/Tjn.w.og.I z 26 sierpnia 1937 roku.

³⁸ K. Pindel: *Śląsk w systemie obronnym II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1998, s. 84—87.

³⁹ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, Utworzenie chorzowskiego batalionu Obrony Narodowej.

⁴⁰ CAW, Akta GISZ, sygn. I 202.4.311, Organizacja Rejonu PW 23 DP. L. 141/I.36.

W półbrygadzie trzon jednostek stanowiły oddziały stacjonujące na Śląsku Cieszyńskim. Wyjątkiem był Oświęcimski Batalion Obrony Narodowej, który analogicznie do sosnowieckiego batalionu formowany był wyłącznie w oparciu o kadre 73. Katowickiego Pułku Piechoty. Bazę kadrową pozostałych 2 batalionów półbrygady stanowili oficerowie 4. Pułku Strzelców Podhalańskich z Cieszyna (cieszyński batalion) i 3. Pułku Strzelców Podhalańskich z Bielska (bielski batalion). Bataliony półbrygady składały się z 2 kompanii⁴¹.

W górnośląskiej brygadzie pierwsze zbiórki miały charakter organizacyjny. Stawienictwo powołanych osób wyniosło 96%, natomiast czas trwania pierwszych zbiórek wahał się między 8 — 10 godzinami. Podobnie rzecz miała się w śląsko-cieszyńskiej półbrygadzie, w której na wezwanie stawilo się 100% powiadomionych. W grudniu 1937 roku formacje Obrony Narodowej województwa śląskiego osiągnęły pełne stany osobowe. Na początku 1938 roku pododdziały formowane w województwie nie posiadały jeszcze własnej broni. Inspekcyjnie formacje te podlegały inspektorowi armii gen. dyw. Leonowi Berbeckiemu, następnie gen. bryg. Antoniemu Szylingowi, który był przewidziany przez generalnego inspektora Sił Zbrojnych marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego na dowódcę Armii „Kraków”⁴².

Pododdziały śląsko-cieszyńskiej półbrygady wzięły udział w zajmowaniu Zaolzia w październiku 1938 roku. Jednym z pierwszych oddziałów przekraczających granicę nad Olzą był I Cieszyński Batalion⁴³.

Po zajęciu Zaolzia we Fryszacie utworzono Powiatową Komendę Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Podpułkownik Jan Gabrys postulował powołanie dodatkowego batalionu Obrony Narodowej. Miejscem formowania batalionu miał być Frysztat. Według założeń ppłk. Gabrysia Śląsko-Cieszyńska Półbrygada Obrony Narodowej miała zostać przeformowana na pełną brygadę. Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych przyjął postulaty ppłk. Gabrysia tylko częściowo⁴⁴.

⁴¹ CAW, Górnośląska Brygada Obrony Narodowej, sygn. I 376.1.1, Stan etatowy Górnośląskiej Brygady Narodowej. L.dz. 431/Tj.ON; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 8, Schemat organizacyjny jednostek Obrony Narodowej.

⁴² K. Pindel: *Śląsk w systemie...*, s. 129; Idem: *Polska południowa...*, s. 123; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, k. 49, Projekt siatki inspekcyjnej jednostek Obrony Narodowej. 4269/ Tjn. X 37.

⁴³ M.P. Deszczyński: *Ostatni egzamin...*, s. 263—264; CAW, Górnośląska Brygada Obrony Narodowej, sygn. I 376.1.1, k. 628, Akcja werbunkowa do oddziałów „Korpusu Zaolziańskiego”; ibidem, k. 674, Tajny rozkaz nr 13.

⁴⁴ CAW, Akta 23 DP, sygn. I 313.23.19, Zarządzenie o uzupełnienie stanów personalnych w Rejonie PW 23 DP na Zaolziu z dnia 28 października 1938 roku; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, k. 11, Przemianowanie Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej na Cieszyńską Brygadę Obrony Narodowej; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, Rozkaz o przemianowaniu Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej w brygadę. L.dz. 4100/Tjn. ON z 14 lutego 1939 roku.

Pod koniec 1938 roku doszło do wielu zmian organizacyjnych w oddziałach Obrony Narodowej województwa śląskiego. Nastąpiła zmiana na stanowisku dowódcy górnośląskiej brygady — w czerwcu płk Józef Giza przejął dowodzenie brygady od płk. Antoniego Własaka, który przeszedł w stan spoczynku. Oświęcimski batalion, dotychczas podległy działającej na Śląsku Cieszyńskim półbrygadzie, został podporządkowany górnośląskiej brygadzie. Przesunięcie tej jednostki doprowadziło do zwiększenia pododdziałów górnośląskiej brygady z 6 do 7 batalionów, w wyniku czego stała się ona najliczniejszą w kraju formacją spośród jednostek Obrony Narodowej. Ponadto w 1938 roku w śląskich oddziałach utworzono trzecie kompanie w batalionach dwukompanijnych⁴⁵.

W grudniu 1938 roku podjęto decyzję o utworzeniu dodatkowego batalionu dla śląsko-cieszyńskiej półbrygady. W miejsce „oddanego” oświęcimskiego batalionu półbrygadę zasilili nowo formowany batalion. W pierwotnym założeniu miał on być utworzony w Wadowicach w oparciu o kadre 12. Pułku Piechoty i 6. Dywizji Piechoty. Ostatecznie sformowano go na bazie 4. Pułku Strzelców Podhalańskich z Cieszyna, który otrzymał nazwę II Cieszyński Batalion Obrony Narodowej. Pododdział ten osiągnął pełną gotowość bojową dopiero w pierwszym kwartale 1939 roku⁴⁶.

Reasumując, w 1938 roku na ogólną liczbę 38 batalionów Obrony Narodowej utworzonych w Polsce 10 jednostek sformowanych było przy 23. Dywizji Piechoty. Ich stan osobowy w grudniu 1938 roku wynosił 154 oficerów, 611 podoficerów oraz 2 838 szeregowych⁴⁷.

W kwietniu 1939 roku przystąpiono do drugiej fazy formowania oddziałów Obrony Narodowej. W województwie śląskim wiosną 1939 roku zmieniono nazwę Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej na Śląską Brygadę Obrony Narodowej „Katowice”. Ponadto zamierzano sformować dodatkowy jabłonkowski batalion, który wszedłby w skład śląsko-cieszyńskiej brygady, a ta z kolei miała zostać przemianowana na Cieszyńską Brygadę Obrony Narodowej. Do sierpnia 1939 roku nie wprowadzono zasadniczych zmian

⁴⁵ CAW, Akta Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej, sygn. I 376.1.1, k. 233, Utworzenie trzecich kompanii w dwu kompanijnych batalionach górnośląskich i śląsko-cieszyńskich formacji Obrony Narodowej; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, Utworzenie trzecich kompanii w batalionach Górnośląskiej Brygady i Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej. L.dz.1417/Tjn.38.

⁴⁶ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.265, k. 32, Reorganizacja Górnośląskiej Brygady i Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej. L.dz. 2062/Tjn/ON; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, Utworzenie II Cieszyńskiego Batalionu Obrony Narodowej.

⁴⁷ CAW, Akta Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej, sygn. I 376.1.1, Stan etatowy Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej. L.dz. 431/Tjn. ON, Miesięczny raport stanu faktycznego z dnia 1 grudnia 1938 roku. L.dz. 821/Tjn. ON, Stan personalny śląskich formacji Obrony Narodowej na dzień 1 grudnia 1938 roku: katowickiego — k. 814, sosnowieckiego — k. 815, rybnickiego — k. 812, chorzowskiego — k. 808, zawierciańskiego — k. 816, tarnogórskiego — k. 809, oświęcimskiego — k. 807, cieszyńskiego — k. 813, bielskiego — k. 817.

w zakresie zwiększania liczby pododdziałów, jednakże ich stan zarówno osobowy, jak i jakościowy wydatnie się poprawił. Wszystko za sprawą reorganizacji oddziałów, które miały strukturę opartą na etatach z roku 1937. W wyniku zmian w śląskich batalionach typu III kadra zawodowa została powiększona o 2 oficerów, 4 podoficerów zawodowych oraz 54 podoficerów rezerwy i 137 szeregowych rezerwy⁴⁸.

W sierpniu 1939 roku przystąpiono do dalszej rozbudowy formacji. Efektem tych działań było utworzenie Dąbrowskiej Półbrygady Obrony Narodowej w składzie 3 batalionów typu IV. Organizacyjnie jednostka ta była podporządkowana bezpośrednio dowódcy górnośląskiej brygady płk. Józefowi Gizie. Jej pododdziały były tworzone w oparciu o kadre 23. Dywizji Piechoty. Dowództwo półbrygady sformowano dopiero w drugiej połowie sierpnia 1939 roku. Jednostka ta od samego początku borykała się z problemami wyposażenia i uzbrojenia. Podobnie wyglądała sytuacja po przeorganizowaniu jej z półbrygady w 204. Pułk Piechoty Rezerwowej. Do wybuchu wojny pułk ten nie osiągnął pełnej gotowości bojowej. Dowódcą półbrygady mianowano ppłk. Wiktora Eichlera⁴⁹.

Rok 1939 przyniósł istotne poprawki w planie mobilizacyjnym „W”, które dotyczyły przydziałów mobilizacyjnych śląskich pododdziałów. W planie tym przewidywano utworzenie z pododdziałów Obrony Narodowej nowej 55. Dywizji Piechoty Rezerwowej. W lipcu 1939 roku dowódcą wyznaczony został płk Mieczysław Mozdyniewicz, jednak nie zdążył on objąć stanowiska, ponieważ wcześniej dostał przydział służbowy na stanowisko dowódcy 17. Wielkopolskiej Dywizji Piechoty. Ostatecznie dowództwo 55. Dywizji Piechoty objął płk Stanisław Kalabiński. Jego zastępcą mianowano płk Józefa Gizę. Dywizja ta powstała z jednostek Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej „Katowice” oraz Dąbrowskiej Półbrygady Obrony Narodowej „Dąbrowa Górnicza”. Z batalionów górnośląskiej brygady powstał 201. Rezerwowy Pułk Piechoty (bataliony: oświęcimski, zawierciański, sosnowiecki) dowodzony przez ppłk. Władysława Adamczyka oraz 203. Rezerwowy Pułk Piechoty ppłk. Albina Rogalskiego (bataliony: katowicki, tarnogórski, rybnicki). Z dąbrowskiej półbrygady sformowano 204. Rezerwowy Pułk Piechoty (bataliony: dąbrowski, olkuski, chrzanowski). Jego dowódcą został dotychczasowy dowódca półbrygady ppłk Wiktor Eichler⁵⁰.

Śląsko-cieszyńskie formacje latem 1939 roku zostały sformowane w rezerwy 202. Pułk Piechoty (bataliony: bielski, I cieszyński, II cieszyński) i podporządkowane operacyjnie 21. Dywizji Piechoty Górskiej gen. bryg.

⁴⁸ CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 39—41, Etaty jednostek Obrony Narodowej. Zał. do pisma L.dz. 1431/Tjn. ON z 12 czerwca 1937 roku.

⁴⁹ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, k. 87—93, Organizacja Dąbrowskiej Półbrygady Obrony Narodowej.

⁵⁰ W. Stachiewicz: *Pisma...*, s. 54—55, 66.

Józefa Kustronia. Pułk ten był dowodzony przez ppłk. Zygmunta Piwnickiego⁵¹.

Chorzowski batalion pod dowództwem mjr. Stanisława Widła zasilił załogę Obszaru Warownego „Śląsk” płk. Wacława Kłaczyńskiego — jako oddział osłonowy. Batalion ten został rozdysponowany między oddziałami fortecznymi, przez co praktycznie przestał istnieć⁵².

Mobilizację śląskich jednostek Obrony Narodowej rozpoczęto 24 sierpnia 1939 roku. Dwa dni później generalny inspektor Sił Zbrojnych marszałek Edward Rydz-Śmigły, na wniosek dowódcy Armii „Kraków” gen. bryg. Antoniego Szyllinga, utworzył dowództwo Grupy Operacyjnej „Śląsk”. Dowódcą mianowany został gen. bryg. Jan Jagmin Sadowski, dotychczasowy dowódca 23. Dywizji Piechoty. W skład Grupy Operacyjnej „Śląsk” wchodziły: 23. Dywizja Piechoty płk. dyplomowanego Władysława Powierzy, 55. Dywizja Rezerwowa płk. Stanisława Kalabińskiego oraz Grupa Forteczna Obszaru Warownego „Śląsk” płk. Wacława Kłaczyńskiego⁵³. Utworzenie grupy operacyjnej oraz przeprowadzenie mobilizacji było utrzymywane w ścisłej tajemnicy. Oddziały 23. i 55. Dywizji Piechoty w ugrupowaniu wyjściowym do działań bojowych były „przemieszane”. Owe „przemieszczenie” spowodowane było mobilizacją alarmową. Po osiągnięciu w jednostkach stanów osobowych oddziały nie mogły zostać przesunięte na pozycje wyjściowe. Zabraniał tego rozkaz, który nie pozwalał sprowokować Niemców, natomiast pokojowa dyslokacja oddziałów Obrony Narodowej obejmowała nie tylko obszar województwa śląskiego, lecz również część województw kieleckiego i krakowskiego. W rezultacie, bataliony katowicki, zawierciański i sosnowiecki broniły pozycji na odcinku południowym — „Mikołów”. W rejonie Paprocan stacjonował oświęcimski batalion znajdujący się w odwodzie południowego odcinka obrony „Mikołów”. Rybnicki batalion stacjonował w Żorach, operacyjnie podporządkowany był dowódcy Oddziału Wydzielonego „Rybnik”, jego zadaniem było obsadzenie miejscowości Kobiór. Tarnogórski batalion został przydzielony do obrony północnego odcinka „Niezdara” w składzie Oddziału Wydzielonego płk. Henryka Gorgonia. W odwodzie Grupy Operacyjnej „Śląsk” znajdował się 204. Pułk Piechoty, który 1 września 1939 roku nie osiągnął jeszcze stanów osobowych przewidzianych w mobilizacji alarmowej. Bataliony 202. Pułku Piechoty operacyjnie podporządkowane zostały 21. Dywizji

⁵¹ CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.269, k. 97, Zmiany organizacyjne batalionów Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej oraz Cieszyńskiej Brygady Obrony Narodowej. Ponowne przemianowanie Cieszyńskiej Brygady w Półbrygadę. L.dz.358/Tj. I R.117; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 47, Podporządkowanie dowództwa Śląsko-Cieszyńskiej Półbrygady Obrony Narodowej 21 Dywizji Piechoty Górskiej.

⁵² K. Pindel: *Obrona Narodowa...*, s. 179—181.

⁵³ W. Stachiewicz: *Wierności dochować...*, s. 461; K. Pindel: *Śląsk w systemie...*, s. 185.

Piechoty Górskiej, bielski batalion otrzymał zadanie obrony głównej pozycji w granicach odcinka „Dziedzice”. Cieszyńskie bataliony, I i II, wchodziły w skład Oddziału Wydzielonego „Cieszyn-Skoczów”. Ich zadanie polegało na obronie pozycji osłonowych w rejonie Cieszyna, Trzyńca i Frysztatu⁵⁴.

W województwie śląskim oprócz stacjonowania regularnego wojska oraz formacji Obrony Narodowej funkcjonowały jeszcze liczne organizacje paramilitarne, które w znaczący sposób wspierały działania śląskich jednostek Obrony Narodowej. Organizacje te były bowiem zapleczem dla systematycznej działalności szkoleniowej pododdziałów. Do najbardziej znaczących formacji paramilitarnych zaliczyć trzeba: Związek Powstańców Śląskich, Związek Strzelecki, Związek Oficerów Rezerwy, Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Legionistów, Hufce Szkolne, Przysposobienie Wojskowe: Kolejowe, Pocztowe, Konne i Leśne⁵⁵.

Przykładem wspomagania Obrony Narodowej był fakt, że z inicjatywy dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego płk. dyplomowanego Władysława Kilińskiego⁵⁶ działalność szkoleniową przysposobienia wojskowego powierzono Związkowi Rezerwistów oraz Związkowi Powstańców Śląskich, natomiast szkolenie dowódców przeprowadzali instruktorzy zrzeszeni w Związku Oficerów Rezerwy i Związku Podoficerów Rezerwy⁵⁷.

⁵⁴ W. Steblik: *Armia „Kraków” 1939*. Warszawa 1989, s. 331.

⁵⁵ APKat., Związek Oficerów Rezerwy, sygn. 1, Protokoły Zarządu Okręgu z odbytych zebrań w latach 1937—1939; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.311, Sprawozdanie z działalności organizacji paramilitarnych w obrębie działania Rejonu Przysposobienia Wojskowego 23 Dywizji Piechoty. L.dz.141/I 36; CAW, Akta Departamentu Piechoty MSW, sygn. I 300.28.22, k. 108, Współpraca Obrony Narodowej ze Związkiem Strzeleckim, nr 27.Pfn. og.org; ibidem, sygn. I 300.28.94, Komenda Główna Związku Strzeleckiego; ibidem, Instrukcja organizacji oddziałów Przysposobienia Wojskowego Konnego (Krakusi). L.dz.888/Tjn. PW z dnia 13 listopada 1936 roku; CAW, Akta GISZ, sygn. I 302.4.311, Sprawozdanie z działalności organizacji paramilitarnych w obszarze działania 23 DP; T. Fałęcki: *Powstańcy śląscy 1921—1939*. Wrocław—Warszawa 1990, s. 208—211; Idem: *Województwo śląskie wobec narastającej groźby wojny marzec—sierpień 1939 roku*. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1973, T. 12, s. 394—397; A. Bernaś-Kostynowicz: *Spółczesność polskie w wojnie obronnej 1939 roku. Współdziałanie ludności cywilnej z wojskiem w okresie zagrożenia i działań wojennych*. Warszawa 1988, s. 23—34; Z. Kapała: *Przygotowanie obrony cywilnej województwa śląskiego w 1939 roku*. „Zaranie Śląskie” 1979, z. 3, s. 414—419; A. Cwer: *Wychowanie proobronne młodzieży szkół średnich w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. „Przysposobienie Obronne — Obrona Cywilna w Szkole” 1998, nr 2, s. 6—9; M. Grażyński: *50 lat harcerskiej służby*. Londyn 1960, s. 21—24; E. Kossewska: *Związek Legionistów Polskich 1922—1939*. Warszawa 2003, s. 45—51; P. Rozwadowski: *Państwowy Urząd Wychowania...*, s. 136, 140, 147; W.B. Moś: *Wojsko Polskie i organizacje paramilitarne na Śląsku w latach 1922—1939*. Katowice—Bytom 1997, s. 58—63.

⁵⁶ Pułkownik dyplomowany Władysław Kiliński pełnił obowiązki dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1928—1935.

⁵⁷ P. Rozwadowski: *Państwowy Urząd Wychowania...*, s. 138—139.

Społeczeństwo polskie Górnego Śląska wspierało jednostki Obrony Narodowej stacjonujące na tym terenie. Przykładem może być ofiarność ludności w przekazywaniu oddziałom nie tylko sprzętu wojskowego, lecz także artykułów codziennego użytku. Śląskie formacje Obrony Narodowej do sierpnia 1939 roku otrzymały tytułem darów od społeczności polskiej oraz od instytucji państwowych i firm prywatnych m.in. 3 440 zł (przekazane przez magistrat Katowic), samochód ciężarowy warty 7 250 zł (od władz Siemianowic), 10 rowerów „Łucznik extra” o łącznej wartości 1 720 zł (przekazane przez radnych Mysłowic). W Mikołowie mieszkańcy powołali Komitet Obywatelski, który zgromadził 20 rowerów, 2 specjalistyczne lornetki wojskowe, 120 koców wełnianych, 4 wozy taborowe, maszynę do pisania. Razem sprzęt przekazany górnośląskiej brygadzie przez Komitet Obywatelski z Mikołowa był wart przeszło 11 tys. zł. Związek Stowarzyszeń Kupieckich z Siemianowic Śląskich przekazał wojsku samochód ciężarowy, a pracownicy kopalni „Katowice” ufundowali 2 ciężkie karabiny maszynowe. Z kolei załoga kopalni „Giesche” przekazała 2 296 zł, a firmy „Kapelele” i „Wyk” odpowiednio: 2 202 zł i 3 422 zł. Podobnie przedstawiała się sytuacja na Śląsku Cieszyńskim, gdzie na potrzeby wojska zebrano sprzęt wartości przeszło 50 tys. zł⁵⁸.

Na Górnym Śląsku, podobnie jak na Pomorzu i w Wielkopolsce, zagrożenie ze strony III Rzeszy było silnie odczuwalne. Działalność mniejszości niemieckiej w tych regionach cechowała duża aktywność i skrajnie antypolski charakter. Przyczyniło się to do konsolidacji społeczeństwa zarówno Górnego Śląska, Wielkopolski, jak i Pomorza. Tworzenie jednostek Obrony Narodowej na terenie Górnego Śląska było działaniem mającym znacząco wpłynąć na obronność regionu. Stąd też duże zainteresowanie wojskowych tworzeniem oddziałów Obrony Narodowej przy 23. Dywizji Piechoty w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. Wykorzystując Rejon Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 23. Dywizji Piechoty, ochroną został objęty nie tylko Górny Śląsk, lecz również Zagłębia Dąbrowskie i Chrzanowskie. Dodatkowym atutem był fakt, że na obszarach tych zgłoszona była odpowiednia liczba rezerwistów. W sierpniu 1939 roku według stanu etatowego oddziały Obrony Narodowej sformowane w oparciu o Rejon Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego

⁵⁸ CAW, Akta Górnośląskiej Brygady Obrony Narodowej, sygn. I 376.1.2, Świadczenia społeczeństwa na Fundusz Obrony Narodowej. Nr spr. 408—1/68 z 14 marca 1939 roku; Realizacja darów na Obronę Narodową, nr 408/ON z 9 lutego 1939 roku; Zaopatrzenie Oddziałów Obrony Narodowej. Nr 408/55/ON; oświęcimski batalion ON nr 408/6 z 21 grudnia 1938 roku; chorzowski batalion ON 408/ON z 24 grudnia 1938 roku; rybnicki, zawierciański, katowicki, tarnogórski batalion ON 408/38 z 17 grudnia 1938 roku; katowicki, cieszyński batalion ON 408/38 z 20 grudnia 1938 roku; sosnowiecki batalion ON 408/38 z 19 grudnia 1938 roku; Śląsko-Cieszyńska Półbrygada Obrony Narodowej. Nr spr. 408/38.

23. Dywizji Piechoty liczyły 257 oficerów, 1 882 podoficerów oraz 6 801 szeregowych⁵⁹.

⁵⁹ K. Pindel: *Śląsk w systemie...*, s. 87—88.

Marek Margielewicz

National Defense in Silesian Voivodeship in years 1937—1939

Summary

The subject of the present article is presentation of the research findings concerning the creation and activity of National Defense units in Silesian Voivodeship in years 1937—1939.

The close attention was paid to the Region of Physical Education and Military Adjustment of 23rd Infantry Division that was a special cell in the whole structure of National Defense. The Region, contrary to other units of this type, in its scope went beyond the administrative borders of Silesian Voivodeship. The sections subordinate to the Region of Physical Education and Military Adjustment of 23rd Infantry Division beyond the area of Silesian Voivodeship encapsulated also Kielce and Cracow voivodeships. In that way the army headquarters basing on the officer corps of 23rd Upper-Silesian Infantry Division supplemented the defense of Upper Silesian Industrial Region, Zagłębie Dąbrowkie and Zagłębie Chrzanowskie. Silesian units of National Defense quartering away from the area of Silesian Voivodeship were called “Silesian” since they were formed around the officer corps of Silesian unit.

Second part of the article presents the evolution of National Defense units in Silesian Voivodeship. There has been mentioned the issue of their training, weaponry and accommodation as well as the problem of relation of people of Silesia, including German population to organizing of the units of National Defense.

Marek Margielewicz

Die Volkswehr in der schlesischen Woiwodschaft in den Jahren 1937—1939

Zusammenfassung

Der Gegenstand des vorliegenden Artikels ist die Darstellung der Ergebnisse von den Forschungen über die Entstehung und Tätigkeit der Volkswereinheiten in der schlesischen Woiwodschaft in den Jahren 1937—1939.

Besondere Aufmerksamkeit ist dem Rayon für Körpererziehung und militärische Ausbildung der 23. Infanteriedivision, einer spezifischen Zelle in der ganzen Struktur der Volkswehr, geschenkt. Im Unterschied zu anderen solchen Einheiten ging der Rayon beträchtlich über die Verwaltungsgrenzen der schlesischen Woiwodschaft hinaus. Die dem Rayon für Körpererziehung u. militärische Ausbildung unterstellten Volkswereinheiten umfassten

außerhalb der schlesischen Woiwodschaft auch die zu Woiwodschaften: Kielce und Krakau gehörenden Gebiete. So hat der Oberbefehl mit Hilfe des Kaders der 23. Infanteriedivision die Wehr des Oberschlesischen Industriebezirkes und der Gebiete von Dombrowa (Dąbrowa Górnicza) und Krenau (Chrzanów) vervollständigt. Die außerhalb der Woiwodschaft Schlesien stationierenden Volkswehrtruppen waren „schlesische Truppen“ genannt, weil sie in Anlehnung an den Berufskader der schlesischen Militäreinheit organisiert wurden.

Im weiten Teil wird weitere Entwicklung der Volkswehreinheiten in der schlesischen Woiwodschaft geschildert. Der Verfasser bespricht auch Schulung, Ausrüstung und Einquartierung der Volkswehreinheiten und deren Verhältnis zu Einwohnern der Woiwodschaft Schlesien, darunter auch zur deutschen Minderheit.